

<https://liar.ui.ac.ir/?lang=en>

Literary Arts

E-ISSN: 2322-3448

Document Type: Research Paper

Vol. 16, Issue 3, No.48, Autumn 2024, pp. 29-50

Received: 29/05/2024

Accepted: 14/07/2024

From Human to Artificial Intelligence: An Examination of Persian Translations of Shakespeare's Literary Devices in Sonnet 62 Regarding Human and Machine Strategies

Abolfazl Horri *

Associate Professor in Translation Studies, Department of English Language and Literature, Faculty of Literature and Languages, Arak University, Arak, Iran
a-horri@araku.ac.ir

Abstract

Translating poetry has always been a challenging issue for some reasons. Firstly, it is accompanied by cultural challenges. Secondly, it is considered untranslatable due to its unique qualities. Thirdly, the poet's style, if not fully captured in translation, becomes a pale substitute for the original. Fourthly, issues related to Artificial Intelligence (AI) also arise. This article tried to analyze some of these issues in the light of the Persian translations of the literary techniques of Shakespeare's Sonnet 62 in a qualitative-explanatory way and with the help of human and machine intelligence tools. The main goal was to pay attention to the upcoming challenges in the translation of literary techniques. Farzad provided a fluent translation, Moghadam provided a relatively free translation, Shafa provided a translation faithful to the content, and Tabibzadeh provided an accurate and accepted translation of the sonnet. Among the AI tools, Google Translate provided a literal translation close to the original text, Telegram Bot provided a more complete and fluent translation, and OpenAI GPT provided a more accurate and human-like translation of the sonnet. It seemed that literary translation, especially poetry, required human intelligence creativity in order to bring its "alternative" presence closer to the "original".

Keywords: Human Intelligence, Artificial Intelligence (AI), Sonnet, Accuracy, Acceptability.

Introduction

It has been over a hundred years since Shakespeare's works have been translated into Persian. During this time, Shakespeare's sonnets have also been translated and published in periodicals. Translators, such as

*Corresponding author

Horri, A. (2024). From Human to Artificial Intelligence: An Examination of Persian Translations of Shakespeare's Literary Devices in Sonnet 62 Regarding Human and Machine Strategies. *Literary Arts*, 16(3), 29-50.

2322-3448 © University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

10.22108/liar.2024.141616.2380

Masoud Farzad, Majid Movaqqar, Shoja al-Din Shafa, Taghi Tafazzoli, Behnam Moghadam, Amrullah Abjadiyan, and Omid Tabibzadeh, are among those, who have translated Shakespeare's sonnets into Persian. Besides using human intelligence, Shakespeare's sonnets can also be translated into Persian through Artificial Intelligence (AI), which would be challenging and interesting in its own way. In this article, Sonnet 62, which had been translated into Persian by most of the aforementioned translators and AI tools, was examined from the perspectives of the proposed strategies for translating poetry. The discussion of translating the genre of poetry into other languages has always been raised alongside issues related to the original works themselves. In translating conventional texts generally and literary texts, especially poetry, we do not merely deal with translating linguistic items from one language to another. Since literary texts are considered an inseparable part of the cultures of nations and carry specific semantic loads, translation of these texts also involves particular difficulties and problems due to cultural issues. In the process of translating an English sonnet into a Persian ghazal, some issues arise that need attention. Can a sonnet be translated into a sonnet while preserving its formal and structural features or undergoing slight modifications and can it be translated into the form of a Persian ghazal? To what extent is it possible to transfer cultural elements in addition to poetic ones in the translation process? To what extent can AI succeed in conveying the poet's most intimate states and feelings into another language, considering that AI, due to its structural nature, lacks the emotional intelligence that characterizes human intelligence?

Materials & Methods

In the common and traditional categorization that is theme-based rather than form-based, Shakespeare's sonnets are divided into three general categories: Sonnets 1-126 address the fair youth; Sonnets 127-152 deal with the dark lady; and Sonnets 153 and 154 are known as the Anacreontic sonnets (Anacreon 583 BC-485 BC), which have romantic themes (Abjadiyan, 2008; Tabibzadeh, 2017). Sonnet 62, along with Sonnets 59, 60, and 65, deals with the relationship between time and beauty (Abjadiyan, 2008, p. 205). According to Tabibzadeh, it is the first of the two sonnets about the poet's old age (p. 184). In this sonnet, Shakespeare first speaks of the sin of self-love, which has taken over his eyes and his entire being, rooting deeply in his heart (first quatrain). Then, in the second quatrain, he talks about his beauty, which is unparalleled in the world. However, in the third quatrain, he says that he sees himself as a very worn-out, old, and decrepit man when he looks into a mirror. Finally, in the couplet, he attributes all that splendor and beauty he has thought he has had to the fair youth and imagines his own old age to be beautiful in the light of the fair youth's youthful beauty. This sonnet was first translated by Masoud Farzad. Then, Majid Movaqqar translated it. The third translation was done by Shafa. The fourth translation, a prose translation, was done by Tafazzoli. Then, Behnam provided a rhythmic and rhymed translation of this sonnet. Finally, Tabibzadeh (2017) provided a sufficiently acceptable, though unrhymed and unmetred, translation of it. Additionally, the author translated this same sonnet into Persian using AI tools, such as Google Translate, and, more recently, ChatGPT.

Research Findings

The translations of Shakespeare's Sonnet 62 by various human translators and AI tools revealed interesting insights into the strengths and limitations of each approach. The human translators, including Farzad, Movaqqar, Shafa, Tafazzoli, Moghadam, and Tabibzadeh, had produced translations with varying degrees of fluency, faithfulness, and literary quality. Farzad and Movaqqar had prioritized fluency over fidelity, resulting

in translations that had strayed from the original text. In contrast, Shafa and Tafazzoli had focused more on faithfulness, with Tafazzoli's prose translation staying very close to the original content. Moghadam had offered a relatively free but rhythmic and rhymed translation, while Tabibzadeh had presented a sufficiently accurate and acceptable unrhymed and unmetred version. When examining the translations produced by AI tools, some interesting patterns emerged. Google Translate, despite advancements in the field, generated a largely literal and close-to-the-original translation, focusing more on primary word meanings rather than secondary connotative meanings. On the other hand, the Telegram bot and OpenAI's GPT produced more accurate and human-like translations. The Telegram bot's translation was more complete and fluent than Google's but less comprehensive and precise than OpenAI's. Notably, OpenAI's translation was, in some cases, even more literary than human translations. Still, the assumption that AI cannot effectively translate literary texts due to the presence of emotion and feeling could be challenged. OpenAI's more complex algorithms enabled it to find more appropriate literary equivalents for certain words and provide a more coherent translation, particularly in the final lines of the sonnet. However, the issue of accurately translating certain literary qualities, such as the speaker's voice and tone, remained problematic for AI tools. The melancholic and regretful tone of the poem's speaker lamenting the loss of youth was not adequately recreated in the machine translations. These findings suggested that human intelligence still played a crucial role in capturing the nuanced, emotional, and cultural aspects of literary works while AI tools could make significant strides in literary translation. The interplay between human and artificial intelligence in the translation of poetry and other literary genres warrants further exploration as it may lead to innovative approaches that combine the strengths of both.

Discussion of Results & Conclusion

Farzad, Movaqqar, Shafa, Tafazzoli, Moghadam, and Tabibzadeh as translators possessing human intelligence were found to have produced translations with various literary qualities of the mentioned Shakespearean sonnet: Farzad and Movaqqar had strived for a fluent but unfaithful translation to the original text; Shafa had provided a fluent and somewhat faithful translation; Tafazzoli had delivered a prose translation so faithful to the original poem in terms of content; Moghadam had offered a relatively free but rhythmic and rhymed translation; and Tabibzadeh had presented a sufficiently acceptable translation. However, this question arose: What similarities and distinctions may occur in the overall process of translating texts, particularly literary texts, and more specifically, translation of poetry, including the studied sample of Shakespearean sonnet when translation tools shift from human intelligence to artificial intelligence? Google, although said to have made significant advancements, was not very successful in translating the sonnet and produced a nearly literal and close-to-the-original translation, focusing more on the primary and dictionary meanings of words and phrases rather than their secondary and connotative meanings. On the other hand, the two other tools provided a more accurate and human-like translation of the sonnet. The translation offered by the Telegram bot was more complete and fluent than Google's but less complete and accurate than OpenAI's translation. Despite the fact that the Telegram bot and OpenAI tools apparently had the same origin, they did not translate the sonnet identically due to their different programming. Among these, OpenAI's translation was, overall, closer to human intelligence translation and, in some cases, even more literary. Perhaps, this could challenge the initial assumption that AI cannot translate literary texts effectively due to the presence of emotion and feeling and it might even be argued that this assumption was somewhat falsifiable. OpenAI showed that, due

to its more complex algorithms, it had been programmed in a way that it could find more literary equivalents for some words. Furthermore, this tool demonstrated a more accurate understanding of the last lines of the sonnet compared to the other two tools and was able to provide a more coherent translation. However, the issue of translating certain qualities of literary texts, such as the speaker's voice and tone, still remained problematic. A general look at the translations of the sonnet showed that machine translations were not able to adequately recreate the melancholic and regretful tone of the speaker of the poem, someone who lamented the lost days of youth. Nevertheless, addressing the challenges of human and artificial intelligence translations requires more space, which the author hopes to deal with in the future.

از هوش انسانی تا هوش مصنوعی: بررسی برگردان‌های فارسی فنون ادبی غزلواره^۱ ش. ۶۲ شکسپیر از منظر راهکارهای

انسانی و ماشینی^۱

ابوالفضل حری* ، دانشیار مطالعات ترجمه، گروه زبان و ادبیات انگلیسی، دانشکده ادبیات و زبان‌ها، دانشگاه اراک، اراک، ایران
a-horri@araku.ac.ir

چکیده

ترجمه‌گری ژانر شعر به سایر زبان‌ها همیشه به چند دلیل مسئله‌ساز بوده است. نخست، ترجمه‌گری متون ادبی با دشواری‌های خاص همراه است؛ دوم، متون منظوم نیز به سبب کیفیاتی خاص به زبانی دیگر سخت ترجمه‌پذیر جلوه می‌کنند؛ سوم، سبک و سیاق شاعر در ترجمه به «بدیلی» کم‌رنگ از اصل بدل می‌شود؛ چهارم، ترجمه‌گری شعر از رهگذر هوش مصنوعی نیز مسئله‌ساز است. این مقاله می‌کوشد به شیوه کیفی تبیینی و با کمک ابزارهای هوش انسانی و ماشینی برخی از این مسائل را در پرتو برگردان‌های فارسی فنون ادبی غزل ۶۲ شکسپیر بررسی کند. هدف اصلی توجه به چالش‌های پیش‌رو در ترجمه فنون ادبی است. فرزاد ترجمه‌ای روان؛ موقر، ترجمه‌ای به نسبت آزادانه‌تر و شفا، ترجمه‌ای وفادار به مضمون و طیب‌زاده، ترجمه‌ای بسنده و پذیرفته از غزل‌واره ارائه کرده‌اند. از میان ابزارهای هوش مصنوعی، گوگل ترجمه‌ای تقریباً نزدیک به متن اصلی و تحت‌اللفظی؛ بات تلگرامی، ترجمه‌ای کامل‌تر و روان‌تر و اوپن چت جی‌پی‌تی، ترجمه‌ای دقیق‌تر و نزدیک‌تر به هوش انسانی از غزل‌واره ارائه کرده‌اند. به نظر می‌رسد ترجمه ادبی به‌ویژه شعر از رهگذر ترجمه ادبی نیاز به خلاقیت هوش انسانی دارد تا حضور «بدیل» خود را به «اصل» نزدیک‌تر کند.

کلیدواژه‌ها: هوش انسانی، هوش مصنوعی، غزل‌واره، بسندگی، پذیرفتگی

^۱ نگارنده تمایل دارد این مقاله را به همه مترجمان آثار شکسپیر و به طریق اولی، آقای امید طیب‌زاده تقدیم کند و به هوش مترجمان مصنوعی نیز خیرمقدم بگوید!

حری، ابوالفضل. (۱۴۰۳). از هوش انسانی تا هوش مصنوعی: بررسی برگردان‌های فارسی فنون ادبی غزلواره^۱ ش. ۶۲ شکسپیر از منظر راهکارهای انسانی و ماشینی. فنون ادبی، ۱۶ (۲)، ۲۹-۵۰.

* مسؤل مکاتبات

۱. مقدمه

از ترجمه آثار شکسپیر به فارسی بیش از صد سال می‌گذرد. به‌ظاهر حسین‌قلی سالور (۱۲۴۷-۱۳۱۱) نوه محمدشاه قاجار (۱۲۶۴-۱۲۲۲ ه.ق) برای اولین بار کم‌دی رام‌کردن زن سرکش از ویلیام شکسپیر را به فارسی ترجمه می‌کند. پس از وی ناصرالملک (۱۲۴۵-۱۳۰۶) نمایش‌نامه *اتللو* از شکسپیر را به فارسی برمی‌گرداند. در این میان ترجمه برخی غزل‌واره‌های شکسپیر از دهه دوم سده چهاردهم شمسی در مجلات و به‌ویژه مجله مهر (۱۳۱۲-۱۳۱۷ ه.ش.) چاپ می‌شوند. ابتدا مسعود فرزاد (۱۲۸۵-۱۳۶۰) برخی از این غزل‌واره‌ها را ترجمه می‌کند. متعاقباً فردی با نام مخفف م.م. که به گفته شفیع کدکنی (۱۳۹۰)، مجید موقر (۱۲۷۷-۱۳۴۶) سردبیر مجله است، برخی دیگر از غزل‌واره‌ها را ترجمه می‌کند. بعدها شجاع‌الدین شفا (۱۳۴۴) نیز غزلیاتی از شکسپیر را ترجمه و چاپ می‌کند. پس از انقلاب نیز غزل‌واره‌های شکسپیر به‌طور پراکنده در مجلات داخلی ترجمه و منتشر می‌شوند. با این حال تقی تفضلی (۱۳۷۷)، ترجمه‌ای مشهور از یک‌صد غزل شکسپیر را در قالب یک کتاب منتشر می‌کند. سپس بهنام مقدم (۱۳۸۰) ترجمه‌ای منظوم همراه با شرح و تفسیر از ۷۸ غزل‌واره شکسپیر را در قالب کتاب *غزل‌های شکسپیر* ترجمه می‌کند. همچنین سعید سعیدپور (۱۳۷۷) برخی غزل‌واره‌های شکسپیر را که پیشتر در برخی مجلات از جمله فصلنامه هنر به چاپ رسانده در کنار گزیده‌ای از دیگر اشعار شاعران انگلیسی در کتابی با عنوان از شکسپیر تا الیوت منتشر می‌کند. اجدیان (۱۳۸۷) نیز در ضمن معرفی شاعران رنسانس در جلد سوم کتاب خود با عنوان *تاریخ ادبیات انگلیس*، شرحی از غزلیات به همراه ترجمه برخی غزلیات ارائه می‌کند. با این حال، امید طیب‌زاده (۱۳۹۶) کامل‌ترین ترجمه را همراه با شرح و تفسیر از همه غزل‌واره‌های شکسپیر به دست می‌دهد. طرفه اینکه، علاوه بر هوش انسانی، غزل‌واره شکسپیر را هم می‌توان از رهگذر هوش مصنوعی (artificial intelligence-AI) به فارسی برگرداند که در نوع خود چالش‌برانگیز و جذاب خواهد بود. در این مقاله برای آنکه گزارشی از ترجمه فارسی غزل‌واره‌های شکسپیر از رهگذر هوش انسانی و مصنوعی به دست بدهیم، غزل‌واره ش. ۶۲ را که عمده مترجمان پیش گفته و ابزارهای هوش مصنوعی آن را به فارسی برگردانده‌اند، از منظر راهکارهای پیشنهادی ترجمه شعر بررسی می‌کنیم. در این میان به برخی مسائل مرتبط با ترجمه متون شاعرانه از رهگذر هوش انسانی و مصنوعی اشاره می‌کنیم.

۲. مسئله

سنت ترجمه‌گری شعر از سنت ترجمه متون متعارف و به‌طریق اولی، سنت ترجمه‌گری متون ادبی جدا نیست، چه عموماً در تقسیم‌بندی سنتی متون ادبی براساس ژانر، متون منثور، منظوم و نمایشی را جملگی ذیل عنوان کلی انواع متون ادبی جای می‌دهیم. با این حال، به نظر می‌رسد بحث ترجمه‌گری ژانر شعر به سایر زبان‌ها همیشه در کنار مسائل مرتبط با خود آثار اصلی مطرح و مسئله‌ساز بوده است. با این حال، از میانه دهه ۱۹۵۰ م. به این سو، و به‌ویژه در چهار دهه اخیر بحث ترجمه‌گری متون ادبی و به‌طریق اولی متون منظوم که خود ویژه‌ترین کاربرت زبان متعارف محسوب می‌شود چندان‌که سزد به معاینه درنیامده و کمتر محل بحث و جدل و فحص و نظر بوده است. این امر به چند دلیل کلی بوده است. اول اینکه متون ادبی و به‌ویژه متون منظوم را به‌سبب کیفیاتی خاص که واجد آن است و از آن به ادبیت (literariness) یاد می‌شود به زبانی دیگر ترجمه‌ناپذیر می‌دانند. درواقع این کیفیات که تا اندازه‌ای بسیار فرهنگ‌محور نیز هستند، در فرایند برگردان از یک زبان و جایگیری در فرهنگی دیگر کیفیت اصلی خود را از دست می‌دهند و به آثاری خنک و کم‌مایه بدل می‌شوند. از همین روست که مثلاً رابرت فراست (۱۸۷۴-۱۹۶۳)، شاعر آمریکایی شعر را ترجمه‌ناپذیر می‌داند چون معتقد است موسیقی شعر اولین کیفیتی است که به‌تمامی در فرایند ترجمه شعر «از دست می‌رود» یا اینکه، به تعبیر شفیع کدکنی شعر «هنر زبان است و فقط در زبان اصلی است که تمام جلوه‌ها و نمایش‌های خود را دارد» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۰، ص. ۲۱) ... «که قابل التذاذ کامل

است و اگر مترجمی توانا باشد می‌تواند از شعر درجه سوم یک زبان شاهکاری بیافریند. چنانکه مترجم ضعیف و کم‌استعداد می‌تواند شاهکاری را به قطعه‌ای بی‌روح و تکراری و مبتذل بدل کند» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۰، ص. ۲۲).

از دیگر سو برخی از جمله نایدا و تابر (Nida & Taber, 1969, p. 9) معتقدند هیچ زبانی نیست که به زبانی دیگر ترجمه نشود، به‌ویژه اینکه امروزه پای ابزارهای ترجمه‌ای مبتنی بر هوش مصنوعی هم به میان آمده است در واقع از حیث زبانی هیچ زبانی ترجمه‌ناپذیر نیست؛ اما برخی کاربردهای زبان از جمله زبان شاعرانه که نوعی استفاده نامتعارف از زبان روزمره است به‌سبب برخی ویژگی‌های خاص نه ترجمه‌ناپذیر، سخت ترجمه‌پذیر جلوه می‌کنند. به دیگر سخن، اگر اصل تعادل (equivalence) را اصل مبنایی در فرایند ترجمه در نظر بگیریم، امکان یافتن معادل و تناظر یک به یک میان زبان شاعرانه از یک زبان به زبان دیگر نیست، بلکه باید به‌جای تعادل از «تقریب»، «همانندی» و «مشابهت» میان پاره‌های زبانی در دو زبان مختلف سراغ بگیریم. از یک سو، براساس نسبیّت زبانی که معتقد است تفکر ما از رهگذر زبان رقم می‌خورد و این زبان است که اندیشه ما را تعیین می‌کند، یافتن تعادل میان دو زبان ممکن نیست. از سوی دیگر، از آنجا که دو زبان از حیث ساختاری به‌ویژه در سطوح آوایی، نحوی و معنایی یکسان نیستند، امکان یافتن معادل کامل ممکن نخواهد بود و این امر به‌ویژه وقتی پای ترجمه شعر به میان می‌آید - به‌سبب آنکه شعر سطوح آوایی، نحوی و معنایی زبان متعارف را در راستای اهداف هنری و زیبایی‌شناسانه به‌طرزی خاص به خدمت می‌گیرد - دوچندان نمود و بروز پیدا می‌کند و پررنگ می‌شود.

بحث مهم دیگر این است که در ترجمه متون متعارف عموماً و ترجمه متون ادبی و به‌ویژه منظوم، فقط با برگردان اقلام زبانی از یک زبان به زبانی دیگر سر و کار نداریم، بلکه از آنجا که متون ادبی اجزای جدایی‌ناپذیر فرهنگ ملل محسوب می‌شوند و بارهای خاص معنایی را یدک می‌کشند کار ترجمه‌گری این متون نیز به‌سبب مسائل فرهنگی با دشواری‌ها و مشکلات خاص خود همراه است. اگر به متون ادبی فقط به دیده پاره‌های زبانی جدا از فرهنگ نگریسته شود یعنی به متن شعر بدون توجه به بافتار و پیرامتن آن اثر توجه شود، شعر به پاره‌های صرف زبانی فرو کاسته می‌شود که جز برخی غرائب و ظرایف و بازی‌های کلامی، گویی چیزی دیگر برای عرضه ندارد، حال آنکه، متون ادبی پیش از آنکه اقلام صرف و برساخته زبانی باشند، اقلام فرهنگی محور و بافتار وابسته‌اند و دقیقاً انتقال همین فرهنگ و فضای پیرامنی است که کار ترجمه متون ادبی و از جمله شعر را با دشواری روبرو می‌کند. بحث دیگر این است که شعر، بیان حالات روحی و روانی گوینده آن است و نویسنده/ شاعر تلاش می‌کند در هر اثری که می‌آفریند نشانی، ردپایی یا اثر انگشتی از خود در آن اثر برجای بگذارد. از این نشان، ردپا و اثر انگشت با عنوان کلی «سبک» (style) یاد می‌کنیم که در گسترده‌ترین معنای کلمه عادات زبانی و شیوه رفتار نویسنده با زبان را می‌گویند. این سبک و سیاق که در متون ادبی و به‌ویژه شعر به فردی‌ترین حالت خود نزدیک می‌شود در ترجمه به زبانی دیگر، اگر به‌تمامی از دست نرود به «بدیلی» کم‌رنگ از اصل بدل می‌شود. به دیگر سخن، سبک و سیاق نویسنده/ شاعر همان است که به سختی تن به ترجمه به زبانی دیگر می‌دهد.

با این وصف، اگر شعر را در تعریفی خاص بیان حالات روحی و روانی گوینده در نظر بگیریم به نظر می‌رسد این بیان حالات در همه انواع و گونه‌های شعر به یک میزان و مرتبه نباشد. در این میان، نوع شعری «غزل» یا تغزل در زبان فارسی و سونات یا سانیت یا در معانی متعارف‌تر، «غزل‌واره» (sonnet)، شخصی‌ترین بیان حالات روحی و روانی شاعر به‌حساب می‌آید و البته این نوع شعری هم در همه زبان‌ها یکسان نیست و آنچه در سنت شعری انگلیسی سونات/ سانیت نامیده می‌شود به‌تمامی با آنچه در فارسی به «غزل» موسوم است یکسان نیست و جز در یکی دو مشخصه کلی، میان این دو گونه شعری در سنت شعر انگلیسی و فارسی تناظری دقیق و یک به یک برقرار نیست و از این رو در فرایند برگردان سونات انگلیسی به غزل فارسی برخی مسائل پیشامد می‌کند که لازم است به آنها توجه شود. در عین اینکه نه در سنت شعر انگلیسی و نه فارسی با یک نوع سونات یا غزل سر و کار نداریم؛ مثلاً در سنت شعر فارسی پای انواع غزل به‌ویژه از حیث مضمون و محتوا به میان

می‌آید. در سنت انگلیسی نیز سونات که برگرفته از سنت ایتالیایی پترارکی (Petrarchan) است به‌ویژه از حیث صورت به یک قالب و شیوه نیست؛ برای نمونه فرق است میان غزل اسپنری (Spenserian) با غزل شکسپیری (Shakespearean). جدا از اینکه شکسپیر رنگ و صبغه‌ای تازه و مبدعانه به سنت سونات‌نویسی انگلیسی نیز بخشیده است.

در مجموع، در فرایند برگردان سونات به فارسی پای چند پرسش به میان می‌آید: آیا در اصل سونات را با حفظ ویژگی صوری و ساختاری می‌توان به سونات ترجمه کرد یا با اندکی دستکاری می‌توان آن را به گونه‌ی غزل فارسی برگرداند؟ آیا امکان برقراری تناظر دقیق میان وزن و بحر سونات با وزن و شعر غزل فارسی امکان دارد؟ آیا ضرورتی دارد که محور شعر انگلیسی را در فارسی بازآفرینی کرد یا می‌توان به نوآفرینی نیز دست زد؟ شکسپیر عمده‌ی غزلیات خود را بر وزن آیامبی پنج‌پایه‌ای (iambic pentameter) سروده است، آیا می‌توان و امکان دارد این وزن را در فارسی بازآفرید؟ پرسش مهم‌تر، آیا باید سونات را به شعر برگرداند یا به نثر؟ مترجم تا چه اندازه در برگردان شعر آزادی عمل دارد؟ شعر اگر به نثر برگردد آیا همچنان در زبان و فرهنگ مقصد شعر محسوب می‌شود؟ تا چه اندازه امکان انتقال عناصر فرهنگی علاوه بر عناصر شعری در فرایند ترجمه ممکن است؟ بر سر مخاطب شعر اصلی و شعر ترجمه چه می‌آید؟ پیداست شکسپیر سونات‌های خود را دست‌کم برای دو مخاطب خاص یکی زنی سیاه‌چرده و دیگری مردی زیبارو سروده است (بحثی جزئی‌تر در این مقاله نمی‌گنجد)، حال با تغییر فرهنگ انگلیسی عصر رنسانس به فرهنگ ایرانی سده بیست‌ویکم وضعیت مخاطب چگونه خواهد بود؟ بر همین اساس ترجمه‌ی مسائل تابو چه می‌شود؟ از همه جذاب‌تر، اما همچنان اثبات‌نشده‌تر و گمان‌مناظر، ترجمه‌ی متون ادبی و به‌طریق اولی به کمک موتورهای هوشمند مثل گوگل ترنسلیت (Google Translate) و به تازگی چت جی‌پی‌تی (Chat GPT) است. تا چه اندازه هوش مصنوعی ممکن است در انتقال خصوصی‌ترین حالات و مکونات شاعر به زبانی دیگر موفق باشد اگر در نظر بگیریم که هوش مصنوعی به‌سبب ویژگی ساختاری، فاقد هوش عاطفی و احساسی است که ویژگی خصیصه‌نمای هوش انسانی است؟

این مقاله می‌کوشد به برخی از این مسائل در پرتو برگردان‌های فارسی غزل ۶۲ شکسپیر بپردازد. دلیل اصلی انتخاب این غزل این است که چند مترجم مختلف آن را ترجمه کرده‌اند: مسعود فرزاد، مجید موفر، شجاع‌الدین شفا، بهنام مقدم، تقی تفضلی و امید طیب‌زاده. علاوه بر اینکه این غزل را چند دانشجوی کارشناسی ادبیات انگلیسی گرایش ادبیات و مترجمی نیز ترجمه کرده‌اند. همچنین برگردان این غزل از رهگذر هوش‌های مصنوعی نیز در اختیار هست.

۳. بحث و بررسی

بحث درباره‌ی غزل‌واره‌های شکسپیر پردامنه و پرچندوچون است که طیب‌زاده (۱۳۹۶) به‌طرزی موجز عمده‌ی آنها را فهرست کرده است. عمده‌ی بحث این است که آیا این غزل‌واره‌ها در اصل از شکسپیر است یا منسوب به وی؟ مضمون و محتوای اصلی آنها چیست؟ و خطاب اصلی این غزل‌واره‌ها به کیست؟ و از همه مهم‌تر آیا این غزل‌واره‌ها خویشتن‌نگاری شکسپیر است یا اینکه شکسپیر هم مثل همه‌ی شاعران، پرسونا و گوینده‌ای خیالی را در این اشعار استخدام کرده و مسائل را از زبان وی می‌گوید؟ اگر این غزل‌واره‌ها خویشتن‌نگاری شکسپیر است آیا می‌توان مباحث هم‌جنس‌خواهی و دگرجنس‌خواهی را که مسأله‌ی اصلی غزل‌واره‌هاست به شکسپیر نسبت داد؟ یا اینکه این بیان‌گری احساس چنان‌که طیب‌زاده (۱۳۹۶، ص. ۴۷) می‌گوید، از عشق افلاطونی شکسپیر به جوان زیبارو سخن می‌گوید که از مظاهر عهد رنسانس محسوب بوده است؟ در تقسیم‌بندی‌ای متداول و سنتی که مضمون‌محور است تا شکل‌مبنا، غزل‌واره‌های شکسپیر را به سه دسته کلی تقسیم می‌کنند. غزل‌واره‌های ۱-۱۲۶ که خطاب آنها به جوان زیبارو (fair youth) است؛ غزل‌واره‌های ۱۲۷-۱۵۲ که خطاب‌شان به زن سیاه‌چرده (black lady) است و دو غزل ۱۵۳ و ۱۵۴ که به غزل‌های آناکریونی (Anacreon 583BC-485 BC) موسوم هستند

که مضمونی عاشقانه دارند (ابجدیان، ۱۳۸۷، ص. ۱۸۶؛ طیب‌زاده، ۱۳۹۶، ص. ۳۴). غزل‌واره ۶۲ در کنار غزل‌واره‌های ۵۹ و ۶۰ و ۶۵ به ارتباط میان زمان و زیبایی می‌پردازند (ابجدیان، ۱۳۸۷، ص. ۲۰۵) و به گفته طیب‌زاده، اولین غزل‌واره از دو غزل‌واره‌ای است که درباره پیری شاعر است (طیب‌زاده، ۱۳۹۶، ص. ۱۸۴). ابتدا اصل غزل‌واره:

Sin of self-love possesseth all mine eye
And all my soul and all my every part;
And for this sin there is no remedy,
It is so grounded inward in my heart.
Methinks no face so gracious is as mine,
No shape so true, no truth of such account,
And for myself mine own worth do define
As I all other in all worths surmount.
But when my glass shows me myself indeed
Beated and chopped with tanned antiquity,
Mine own self-love quite contrary I read;
Self so self-loving were iniquity.
'Tis thee, myself, that for myself I praise,
Painting my age with beauty of thy days.

در این غزل‌واره، شکسپیر ابتدا از گناه عشق به خویشتن سخن می‌گوید که چشمانش و نیز تمام تن و جان‌ش را مسخر کرده و در اعماق قلبش ریشه دوانده است (رباعی اول). سپس در رباعی دوم، از زیبایی چهره خود می‌گوید که در تمام جهان نظیر ندارد؛ اما در رباعی سوم، می‌گوید که چون آینه به دست می‌گیرد خود را بسیار فرسوده و پیر و فرتوت می‌بیند. در نهایت، در دوخط پایانی تمام آن شکوه و جلوه و زیبایی را که از آن خود می‌دانسته، همه را به جوان زیبارو نسبت می‌دهد و پیری خود را با زیبایی ایام جوانی جوان زیبارو، زیبا تصور می‌کند.

چنان‌که پیداست سانت، ۱۴ خط دارد که در سه رباعی (quatrain) و یک دوبیتی (couplet) بر قافیه الف ب الف ب پ ت پ ت ج ث ج ح و بر وزن داح دام/ داح دام/ داح دام/ دا دام (dah-DUM) شکل می‌گیرد (Senna, 2000, p. 10). در اینجا بخش اول بدون تکیه (unstressed) و بخش دوم که پررنگ شده، تکیه‌بر (stressed) است. برای نمونه الگوی وزنی در دو خط اول:

Sin of self-love possesseth all mine eye
And all my soul and all my every part;

پیداست این الگوی وزنی به سبب تفاوت الگوی بحر و وزنی شعر فارسی و انگلیسی در ترجمه به تمامی از دست می‌رود و مترجم هرچند به طرافت طبع هم افتد نمی‌تواند این الگوی وزنی را برگرداند که البته طبیعی است. باین حال یکی از مترجمان فارسی (مقدم، ۱۳۸۰) کوشیده که این الگوی وزنی را در زبان فارسی برابریابی کند: «گناه خودپسندی دیده‌ام پوشیده دارد/ همه روح من و اندیشه‌ام پوشیده دارد».

۴. پیشینه بحث

بحث دربارهٔ وجوه مختلف ترجمه‌گری متون ادبی در منابع گوناگون انگلیسی و فارسی آمده است که اشاره به آنها درازدامن خواهد شد (برای نمونه، بنگرید به مقاله‌های مختلف خزایی فرید که عمدتاً در مجله مترجم منتشر شده‌اند؛ حری، ۱۴۰۰). دربارهٔ وجوه ترجمه‌گری شعر و به‌ویژه ترجمه‌گری فنون ادبی شعر مثل تشبیه و استعاره منابع بیرون از شمار است (برای نمونه بنگرید به مجموعه مقاله‌های دو سه کنفرانس ترجمه ادبی که در دو دهه ۱۳۶۰ و ۷۰ ه. ش. در ایران برگزار گردیده است و نیز مقاله‌های علمی در مجله‌هایی مانند مترجم و به‌ویژه مطالعات ترجمه از میان دیگر منابع). بحث دربارهٔ

برخی وجوه ترجمه‌گری غزل‌واره‌های شکسپیر نیز در این منابع به‌صورت پراکنده آمده است. به‌طور مشخص‌تر، ابراهیمی (۱۳۸۰) کوشیده است دو ترجمه الهی‌قمش‌های و فاطمه راکعی از غزل‌واره ۷۳ را از منظر نقد فرم‌نگری و ساختاری بررسی کند و ضمن اشاره به کاستی‌های دو مترجم، ترجمه‌های تازه از این غزل‌واره ارائه کند. مقاله دیگری به دیده نگارنده نیامد که ترجمه غزل‌واره‌های شکسپیر را بررسی کند. جز اینکه حسینی (۱۳۹۶) ضمن مرور کتاب طبیب‌زاده به برخی نقائص ترجمه ایشان اشاره و پیشنهادهایی را ارائه کرده است. همچنین در ارتباط با ویژگی‌های بلاغی در زبان فارسی چند مقاله در مجله فنون ادبی در دسترس است. از آن جمله است: صالحی و همکاران (۱۴۰۱).

با اینکه ترجمه‌گری از رهگذر ابزارهای هوش مصنوعی تازگی دارد، منابع مرتبط با این ابزارها و ترجمه‌گری متون ادبی کم‌شمار نیست که به برخی از مرتبط‌ترین اشاره می‌شود؛ برای نمونه، کانستانتین (Constantine, 2019) می‌کوشد توانمندی گوگل ترنسلیت را در ترجمه متون ادبی از رهگذر ترجمه قطعاتی از آثار ولتر نویسنده فرانسوی، بررسی کند. تورال و همکاران او می‌کوشند ابتدا بخشی از یک رمان کوتاه را با ترجمه ماشینی به زبان کاتالان ترجمه کنند و سپس از شش مترجم حرفه‌ای بخواهند که آن ترجمه را ویرایش کنند. ونگ (Wang, 2023) نشان می‌دهد ترجمه ماشینی به‌ویژه مبتنی بر فناوری شبکه عصبی بسیار پیشرفت کرده و بر پیشه مترجمی تأثیرگذار بوده است. ونگ می‌کوشد مزایا و معایب ترجمه‌های مبتنی بر هوش مصنوعی و انسانی را بررسی کند و نتیجه می‌گیرد برای نیل به ترجمه‌های کارآمدتر نیاز است هوش انسانی نیز در فرایند ترجمه‌های هوش مصنوعی مداخله کند. ماتسوف (Matsov, 2019) می‌کوشد نظام‌های ترجمه ماشینی را با کمک فناوری شبکه عصبی برای بهینه‌سازی ترجمه ادبی ارتقا ببخشد. برای این کار داستان‌هایی را از انگلیسی به روسی و از آلمانی به انگلیسی به کمک گوگل ترنسلیت ترجمه می‌کند. نتایج وی نشان می‌دهد ۳۰ درصد جمله‌های گوگل کیفیت پذیرفتنی دارند و البته برخی خطاهای نحوی نیز دور از انتظار نیست. با این حال هنوز هیچ مقاله‌ای هم‌باری هوش مصنوعی را در ترجمه شعر و به‌ویژه غزل‌واره‌های شکسپیر به فارسی بررسی نکرده و این مقاله گام اولیه به حساب می‌آید.

۱.۴. نگاهی به ترجمه‌های فارسی غزل ۶۲

این غزل ابتدا در مجله مهر با ترجمه مسعود فرزاد به چاپ می‌رسد:

خودپرستی چشم مرا خیره و روح مرا مسخره کرده و سخت در دل من جایگزین گردیده است و این دردی است درمان‌ناپذیر. من گمان می‌کنم که هیچ چهره‌ای به زیبایی چهره خودم ~ هیچ قد و قامتی باین موزونی و هیچ سخنی باین دلپذیری وجود ندارد و با خود می‌گویم در هر هنری سرآمد همه هنرمندان جهانم.

اما وقتی که آینه من مرا آنچنانکه هستم مینماید و آشکار میبینم که پیری بر من فتور آورده و گونه‌های مرا بدرنگ و پرچین کرده است حالم دیگرگون میشود و با خود می‌گویم چنین خودپرستی که تو داری راستی گناهی است ناآمرزیدنی...»

آنگاه به وصف جمال محبوبه خود می‌پردازم - اما این نیز از خود پرستی است زیرا چون نیک مینگرم می‌بینم این کار را برای آن می‌کنم که محبوبه‌ی خود را باخود یگانه می‌شمارم و او را می‌ستایم تا بسبب آن یگانگی شمه‌ای از ستایشها بخودم بازگردد و نقشی از زیبایی وی بر چهره‌ی فرتوت خود رسم کرده باشم. (ترجمه فرزاد، ۱۳۱۲، ص. ۱۲۴۳، با حفظ رسم‌الخط) سپس همین غزل بار دوم در همین مجله مهر (ش. ۵، س. ششم، ۱۳۱۷، ص. ۴۱۳) با ترجمه فردی با نام مخفف م.م. که به گفته شفیع‌ی کادکنی (۱۳۹۰)، مجید موقر سردبیر مجله است، به چاپ می‌رسد:

خودبینی و خودخواهی چشم و دل مرا انباشته و مرا در میان گرفته است. برای آن چاره‌ای نمیدانم و داروئی نمیشناسم. چنین می‌پندارم که چهره‌ای زیبایی چهره‌ام هرگز کسی ندیده و اندامی برعنائی اندامم هرگز کسی نداشته است. چون بر همه برتری دارم بخود می‌بالم و خود را می‌ستایم.

اما چون آینه بدست میگیرم و چهره‌ای را که چنان جمیل و زیبا میپنداشتم چنین زشت و پرچین میبینم و بالائی را که چنان میستودم چنین خمیده میایم و بهار خود را خزان مشاهده میکنم ... آنگاه ای همیشه بهار من، پی میبرم که آنچه میستودم زیبایی و لطف تو و آنچه میدیدم جمال و طراوت تو بود در زیبایی تو ای بار گرامی، چنان محو و از خود بیخود شده بودم که ترا چون خویشتن میپنداشتم و با تو پیری و فرسودگی را کنار گذاشته جامه جوانی و طراوت پوشیده بودم. (ترجمه موقر، ۱۳۱۷، ص. ۴۰۳، با حفظ رسم الخط)

در ۱۳۴۴، همین غزل‌واره را نیز شجاع‌الدین شفا ترجمه و در کتاب *منتخبی از زیباترین شاهکارهای شعر جهان* به چاپ می‌رساند:

گناه خودپسندی بر دیدگان من، بر روح من، بر سراپای من استیلا یافته. چنان در دلم ریشه کرده که دارویی برای درمان این درد نمیایم. خیال میکنم هیچ چهره‌ای لطف چهره‌ی مرا ندارد، هیچ اندامی ببرزندگی اندام من نیست، هیچ رفتاری با آراستگی رفتار من برابری نمیکند. پیاپی، چون مردی که از دور بمن نگرد و در من بجز حسن و کمال نبیند، محاسن خود را برای دیدگانم توصیف میکنم.

اما همینکه بآئینه خود مینگرم و چهره‌ی خویشتن را آنچنانکه هست، فرسوده و پرچین می‌یابم، عشقی را که بخویشتن دارم بصورتی دیگر می‌یابم، یعنی در آنوقت که میبینم با چنین چهره‌ی افسرده‌ای خود را دوست نمیتوانم داشت، بجای وصف خود زبان بستایش جمال دلارای تو می‌کشایم و با رنگ و روغن جوانی تو سالخوردگی خویش را از نظر خودم میپوشانم. (ترجمه شفا، ۱۳۴۴، ص. ۳۲۶۱، با حفظ رسم الخط)

مترجم چهارپاره سوم را که از زبان آینه گفته شده به شخص شاعر نسبت می‌دهد و دوپاره‌ی نهایی را نیز با تغییراتی ترجمه می‌کند.

تقریباً سی و اندی سال بعد تقی تفضلی ترجمه‌ای مثنوی از این غزل به دست می‌دهد:

گناه خود پسندی همه چشمم، همه روحم، همه اجزاء مرا مالک گشته و فراگرفته است برای این گناه هیچ چاره و درمانی نیست. این گناه در درون دلم سخت جا گرفته و بنشسته است فکر میکنم نه هیچ صورتی به قدر صورت من دلپذیر و زیبا است و نه هیچ اندامی این قدر شایسته و متناسب است و نه هیچ درستی به این درستی ارزش‌یابی شده است و چون برای خودم ارزش‌ام را تعیین می‌کنم، مثل این است که در همه‌ی ارزش‌ها بر دیگران رجحان و برتری دارم، اما وقتی که آئینه‌ام مرا به راستی و واقعی به خودم می‌نمایاند، که کوبیده و خورد و داغان شده‌ام و صورتی از قدمت و پیری خرمایی‌رنگ و سوخته دارم خودم را کاملاً بر لاف آنچه از خودپسندیم فکر می‌کردم می‌یابم. برای چنین خودی چنین خود پسندی گناه و بی‌عدالتی بوده است. پس این تویی، ای خود دیگر من که من آنرا برای خودم می‌ستایم، و با زیبایی جوانی تو پیری‌ام را ترسیم و تزئین می‌کنم. (ترجمه تفضلی، ۱۳۷۷، ص. ۱۰۴، با حفظ رسم الخط)

چند سال بعد بهنام مقدم می‌کوشد ترجمه‌ای موزون و مقفی از این غزل‌واره به فارسی ارائه کند:

گناه خود پسندی دیده‌ام پوشیده دارد	همه روح من و اندیشه‌ام، پوشیده دارد
و درمانی نباشد بر گناه خودپسندی	که این سان قلب بس رنجیده‌ام، پوشیده دارد
به فکرم می‌رسد زیباتر از من در جهان نیست	مرا اندام بس ورزیده‌ام، پوشیده دارد
چنین تعیین ارزش‌های خود از جانب من	مرا از آنچه خود، ارزیده‌ام، پوشیده دارد
مرا چون آینه آن‌گونه که هستم نماید	بیینم چهره کوبیده‌ام، پوشیده دارد
سیاهی رخ و چین جبین بر من نماید	که حق را فکر ناسنجیده‌ام، پوشیده دارد
و این سان بر خودم این خودپسندی بس گناه است	مگر این آن گناه کرده‌ام، پوشیده دارد

که گر من می‌ستایم خویش خود، این خود تویی، تو که رنگت چهره فرسوده/م، پوشیده دارد
(ترجمه مقدم، ۱۳۸۰، ص. ۹۸) تأکیده‌ها افزوده شده است.
در نهایت امید طیب‌زاده (۱۳۹۶) می‌کوشد ترجمه‌ای بسنده و پذیرفتنی، گرچه ناموزون و نامقفی، از این غزل به دست
بدهد:

۱. گناه عشق به خویشتن چشمانم را مسخر کرده است
 ۲. و نیز تمام تن و جانم را و تمام اجزاء وجودم را
 ۳. و هیچ‌علاجی برای چنین گناهی نیست
 ۴. که در اعماق قلبم ریشه دوانده است.
 ۵. چنین می‌پندارم که هیچ چهره‌ای به شکوه چهره‌ی من
 ۶. و هیچ اندامی به چنین کمال و هیچ کمالی به چنین قدر و ارزش نبوده است
 ۷. و من خود ارزش خود را این‌گونه ارزیابی می‌کنم
 ۸. که بر همگان در تمامی ارزش‌ها برترم.
 ۹. اما چون آینه‌ام مرا چنان که به‌واقع هستم می‌نمایم
 ۱۰. کوبیده و شرحه‌شرحه به دست دباغ سالخوردگی،
 ۱۱. عشق به خویشتن را به گونه‌ای برعکس تعبیر می‌کنم
 ۱۲. و در می‌یابم که آن عشق به خویشتن، چه خبط عظیمی بوده است
 ۱۳. آنچه من در خود می‌ستایم تو هستی، یعنی خودم
 ۱۴. آری من پیری‌ام را با زیبایی این ایام تو زیبا می‌کنم. (ترجمه طیب‌زاده، ۱۳۹۶، ص. ۶۲، با حفظ رسم‌الخط).
- علاوه بر این ترجمه‌ها از مترجمان شناخته‌شده‌تر، نگارنده از دانشجویان کارشناسی زبان انگلیسی با گرایش مترجمی و ادبیات درخواست کرد که این غزل را به‌مثابه بخشی از تکالیف طول ترم یا پایان ترم ترجمه کنند. علاوه بر این، نگارنده همین غزل را با کمک ابزارهای هوش مصنوعی از جمله گوگل ترنسلیت و به‌تازگی، چت جی‌پی‌تی به فارسی برگردانده است:

گوگل ترنسلیت

گناه عشق به خود تمام چشمان من را در بر گرفته است
و تمام روح من و تمام اعضای من.
و این گناه چاره‌ای نیست
آنقدر درون قلبم جا افتاده است.
فکر نمی‌کند هیچ چهره‌ای به اندازه چهره من مهربان نباشد،
هیچ شکلی به این درستی، هیچ حقیقتی از چنین روایتی وجود ندارد،
و برای خودم ارزش خودم را مشخص می‌کنم
همان‌طور که من در تمام ارزش‌ها بر همه چیز غلبه می‌کنم.
اما وقتی لیوان من واقعاً خودم را به من نشان می‌دهد،
کوبیده و خرد شده با دوران باستانی دباغی شده،
دوست‌داشتن خودم کاملاً برعکس من خواندم.

خود دوست داشتنی گناه بود.

تو، خودت که برای خودم ستایش می‌کنم،
رنگ‌آمیزی سنم با زیبایی روزهایت

بات تلگرام (چت جی‌پی‌تی)

گناه خودپرستی در چشمان من حکمفرماست
و درون جان و هر ذره‌ای از من است
و برای این گناه هیچ درمانی نیست
زیرا که در قلب من بسیار ریشه دوانده است
به نظر من هیچ صورتی به گرامیت {گرامی بودن} من نمی‌رسد
هیچ شکلی به این اندازه درست نیست
و خود را برای خودم به ارزش می‌گیرم
به اندازه‌ای که در همه ارزش‌ها برتر هستم
اما وقتی آینه به من خودم را نشان می‌دهد
که با عتیقگی و پیری مبارزه می‌کنم
خودپرستی خود را کاملاً مغایر می‌بینم
خودپرستی به این اندازه خودپرستانه است که نابخشودنی است
تو، خود من، هستی که خودم را برای خودم تحسین می‌کنم
و با زیبایی روزهایت، سن خود را نقاشی می‌کنم.

اوپن آی آ (چت جی پی تی)

گناه عشق به خود مالک دیدگانم است
و جانم و هر جزء دیگرم
و برای این گناه هیچ درمانی نیست،
چون که درون قلبم ریشه دوخته شده است.
به نظرم چهره‌ای نیکوتر از من نیست،
شکلی درست‌تر، حقیقتی به این ارزش
و به خاطر خود، ارزش خودم را تعریف می‌کنم
چنان‌که در تمام ارزش‌ها دیگران را شکست می‌دهم.
اما وقتی آینه مرا به واقعیت نشان می‌دهد
با پیری زیاده و خراش خورده،
عکس عشق خودم کاملاً متضاد را می‌خوانم؛
عشقی به خودی خود که خود عیب‌آمیز است.
تو هستی، خودم، که خودم را برای خودم ستوده‌ام،
پیری خود را با زیبایی روزهای تو نقاشی می‌کنم.

۲.۴. تحلیل و تبیین راهکارهای مترجمان در مقام هوش انسانی

مجله مهر از خرداد ۱۳۱۱ فعالیت خود را آغاز می‌کند (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۰، ص. ۱۶۳). این مجله بخشی ثابت دارد با عنوان «آثار دیگران» که در آن ترجمه‌هایی از آثار شاعران جهان را جای می‌دهد. با همین مجله مهر است که خوانندگان در ادامه مجله شرق با نمونه‌های دیگری از غزل‌واره‌های شکسپیر و دیگر شاعران انگلیسی عمدتاً از طریق ترجمه‌های مسعود فرزاد آشنا می‌شوند. این مجله تا سال ۱۳۱۷ انتشار می‌یابد. بعد، انتشار آن تا سال ۱۳۲۱ متوقف می‌شود. از آنجاکه هدف نشریه آشناکردن خوانندگان فارسی با آثار شاعران غیرایرانی است، طبیعی است که انتظار نمی‌رود مترجمان ترجمه‌های دقیق و وفادار به متن اصلی از آثار ارائه کنند. نگاهی کلی به ترجمه فرزاد نشان می‌دهد مترجم تا به صرافت افتاده که معنا و مفهوم غزل را به فارسی انتقال بدهد؛ اما توجه چندانی به برگردان فرم صوری شعر ندارد و از این رو، حتی تقطیع صوری شعر را نیز در برگردان فارسی حفظ نمی‌کند. مجید موقر نیز در انتقال معنا و مفهوم کلی شعر موفق است؛ اما به انتقال فرم بیرونی شعر توجهی ندارد در عین اینکه موقر عبارت methink را به اشتباه به «تو مپندار» ترجمه کرده که دقیق‌تر آن «نمی‌پندارم» است. به همین ترتیب، شفا نیز بسان فرزاد و موقر، به صرافت می‌افتد ترجمه‌ای مفهومی و روان از غزل بدون توجه به فرم بیرونی غزل‌واره ارائه کند.

پس از فرزاد، موقر و شفا، تقی تفضلی (۱۳۷۷) کوشیده است صد غزل‌واره شکسپیر را به زبان مثنوی به فارسی برگرداند. چنان‌که از ترجمه پیداست تفضلی سخت کوشیده است تا حد بسیار معنا و مضمون اثر اصلی را حفظ کند و ترجمه‌های دقیق اگر نه زیبا و دل‌پسند از این غزل‌واره ارائه کند. تفضلی کمتر به صرافت طبع افتاده تا زیبایی صوری و ساختاری غزل‌واره اصلی را در فارسی بازآفرینی کند و دقت خشک و مکانیکی و البته بی‌روح برگرداندن مضمون را به زیبایی وزن و روانی بیان ترجیح داده است.

مقدم (۱۳۸۰) اولین مترجمی است که به صرافت می‌افتد گزیده‌ای از غزلیات شکسپیر را مطابق با الگوهای بحری شعر فارسی به صورت موزون، مقفی و آهنگین ترجمه کند. چنان‌که پیداست به نام با تکرار برخی کلمات مثل «بس» و قافیه‌سازی با ضمیر منفصل «ام» و ردیف‌سازی با فعل «پوشیده دارد» کوشیده است ترجمه را مقفی و موزون کند؛ اما به همان میزان که ترجمه موزون و مقفی است به همان میزان نیز از حیث مضمون و محتوا از اصل غزل‌واره شکسپیر به دور افتاده است و فقط بخشی از معنای غزل‌واره انتقال یافته و مترجم به برخی بن‌مایه‌ها از جمله «آینه» و «پیری» اشاره کرده است و در بررسی دقیق‌تر هیچ تناظر یا همسانی دقیق میان ترجمه فارسی و اصل غزل‌واره دیده نمی‌شود. از همه چالش‌برانگیزتر اینکه خواننده با خواندن این ترجمه موزون به نظام اندیشگانی و دستگاه فکری و به‌ویژه طرف خطاب غزل‌واره پی نمی‌برد.

پس از این مترجمان، طیب‌زاده (۱۳۹۶) آخرین مترجمی است که به صرافت می‌افتد بر خلاف دیگر مترجمان، اول همه غزل‌واره‌ها را به فارسی برگرداند (فرزاد و موقر و شفا هر کدام کمتر از ده غزل‌واره، تفضلی ۱۰۰ غزل‌واره و مقدم ۷۸ غزل‌واره از مجموع ۱۵۴ غزل‌واره شکسپیر را به فارسی برگردانده‌اند) و دوم طیب‌زاده نیز بسان تفضلی و مقدم، اما کامل‌تر و دقیق‌تر هر غزل‌واره را با پانوشته‌هایی سودمند همراه کرده است که البته برخی ترجمه آزاد از منابع معتبر است. سوم، طیب‌زاده برخلاف دیگران مقدمه‌ای سودمند و راهگشا بر ترجمه غزل‌واره‌ها نوشته که خوانندگان را تا اندازه بسیار با حال و هوای سنت غزل‌واره انگلیسی در عهد رنسانس و فضای فکری و فرهنگی شکسپیر و هم‌روزگاران وی و پیشینه تاریخی زمان سرایش غزل‌واره‌ها آشنا می‌کند. چهارم اینکه طیب‌زاده می‌کوشد هم ترجمه‌ای بسنده (adequate) و هم پذیرفتنی (acceptable) از غزل‌واره‌ها ارائه کند. بسنده است چون تا به حد امکان و ضروری به شکل و مضمون غزل‌واره اصلی وفادار است، پذیرفته است چون تا به حد امکان مطابق با هنجارهای زبان فارسی است. به تعبیر شلاپر مایر (در مانندی ۲۰۱۸) طیب‌زاده هم خواننده فارسی را به شکسپیر نزدیک می‌کند و دست وی را در دست شکسپیر می‌گذارد (بسندگی) و هم

شکسپیر را به خواننده فارسی نزدیک می‌کند و دست وی را در دستان خواننده فارسی می‌گذارد (پذیرفتگی). از حیث بسندگی، طبیب‌زاده برخلاف فرزاد، موقر، شفا، تفضلی و مقدم کوشیده است ویژگی‌های ظاهری و صوری غزل‌واره را به فارسی انتقال دهد. از این رو ابتدا ۱۴ خط غزل‌واره را در ۱۴ خط به فارسی برگردانده و شماره‌گذاری کرده است. دوم، علائم نگارشی و سجاوندی متن اصلی را عیناً به فارسی انتقال داده است؛ یعنی کاماها را به کاما، نقطه‌کاما و نقطه پایانی را به همین ترتیب به فارسی برگردانده است. همچنین شکسپیر در این غزل مثل سایر آثار نمایشی و غیرنمایشی خود از برخی صنایع بدیعی (figures of speech) به‌ویژه صنایع بدیعی تکراربنیاد (repetition) مانند ردالصدر (anaphora)، جناس اشتقاق (polyptoton) و تصدیر (epanalepsis) از میان دیگر صنایع بهره برده است. طبیب‌زاده تا به اندازه زیاد و در راستای ترجمه بسنده این صنایع را به فارسی برگردانده است؛ برای نمونه تکرار حرف ربط and در ابتدای دو مصرع متوالی که نوعی ردالصدر است یا تکرار دو کلمه با ریشه یکسان مثل true و truth در خط پنجم یا worth و worths در دو مصرع ششم و هفتم که جملگی جناس اشتقاق محسوب می‌شوند و مترجم آنها را به درستی برگردانده است یا تکرار ضمائر منفصل I و my ملکی و مفعولی mine و انعکاسی myself که جناس اشتقاق هستند و مترجم به سبب تفاوت ساختاری دو زبان فارسی و انگلیسی ترجمه‌ای پذیرفتنی و مطابق با ساختار زبان فارسی از آنها ارائه داده است. از همه مهم‌تر استفاده شکسپیر از یگانه کلیدواژه مفهومی شعر یعنی self-love به صورت تکرار مغایر در self-loving که مترجم آن را به درستی به فارسی برگردانده است. همچنین استفاده کارآمد شکسپیر از کلمات و ضمائر دال بر فرد و شخص مثل self و my و mine و myself و thee و thy که مترجم در راستای تطابق با ساختار فارسی ترجمه‌ای پذیرفتنی از آنها ارائه کرده است. مقایسه‌ای کلی با دو ترجمه فرزاد و موقر نشان می‌دهد این دو مترجم رباعی سوم و مثنوی پایانی را به درستی ترجمه نکرده‌اند.

در مجموع، به نظر می‌رسد فرزاد، موقر، شفا، تفضلی، مقدم، و طبیب‌زاده در مقام مترجمان واجد هوش انسانی ترجمه‌هایی با کیفیات ادبی مختلف از این غزل‌واره شکسپیر به دست داده‌اند: فرزاد و موقر کوشیده‌اند ترجمه‌ای روان، اما غیرفادار به متن اصلی؛ شفا، ترجمه‌ای روان و تا اندازه‌ای وفادار به متن اصلی؛ تفضلی، ترجمه‌ای مثنور و بسیار وفادار به متن اصلی از حیث مضمون؛ مقدم، ترجمه‌ای تقریباً آزاد، اما موزون و مقفی و طبیب‌زاده، ترجمه‌ای بسنده و پذیرفتنی ارائه کنند. باین حال، بحث اینجاست که وقتی ابزار ترجمه از هوش انسانی به هوش مصنوعی تغییر می‌یابد چه شباهت‌ها و تمایزهایی ممکن است در فرایند ترجمه متون در کل و ترجمه متون ادبی و به‌طریق اولی ترجمه شعر و از جمله این نمونه غزل‌واره شکسپیر رخ بدهد؟

۴.۴. تحلیل و تبیین‌های ترجمه غزل‌واره از رهگذر هوش مصنوعی

هوش مصنوعی (AI) از جمله فناوری‌هایی است که بر بسیاری از حوزه‌های دانش تأثیر گذاشته است؛ اما به نظر می‌رسد این تأثیرگذاری در حوزه علوم انسانی (Humanities) به سبب اینکه موضوع اصلی آن مطالعه انسان است با چالش‌هایی رویارو بوده است. در واقع رویارویی هوش مصنوعی با هوش انسانی اصلی‌ترین کشمکش و تقابل محسوب می‌شود. این تقابل در حوزه‌های مطالعات زبانی، ادبی، و ترجمه دوچندان پررنگ و مسئله‌ساز بوده است، چه مسأله اصلی اینجاست که هوش مصنوعی چگونه تولیدات زبانی و ادبی و هنری و ترجمه‌ای هوش انسانی را تجزیه، تحلیل، تعبیر و به‌طریق اولی تفسیر خواهد کرد. اگر هوش مصنوعی را تبدیل خودکار متن مبدأ به متن مقصد در قالب اعداد رمزگذاری شده در نظر بگیریم درمی‌یابیم تا اندازه بسیار با تعریف سنخی ترجمه که برگردان نشانه‌ها از یک زبان به زبان دیگر است شباهت دارد؛ اما با این تفاوت که در هوش مصنوعی ماشین است که کار تبدیل را انجام می‌دهد و در دیگری عامل انسانی. درست همان‌گونه که در ترجمه انسانی به سبب پاره‌ای محدودیت‌های زبانی، امکان برقراری تناظر دقیق میان اقلام دو زبان موجود نیست، در ترجمه ماشینی نیز امکان برقراری تمام و کمال این تناظر میسر نیست. باین حال چنان‌که در ترجمه متعارف، بسته به نوع و ژانر متن،

می‌توانیم از تعادل صوری سخن بگوییم در ترجمه ماشینی نیز می‌توان تا به اندازه بسیار در متون باصطلاح علمی به این تعادل صوری دست یافت. با این همه، چالش اصلی در ترجمه انسانی و ماشینی، هر دو هنگامی بروز می‌کند که پای متونی غیرعلمی و به‌طریق اولی متون ادبی به میان باز می‌شود. متون ادبی که ویژگی‌های خصیصه‌نمای خود را دارند از متون غیرادبی بازشناختنی هستند. حق‌شناس (۱۳۷۰) این ویژگی خصیصه‌نمای متون ادبی را عالم مقال ادبی می‌نامد و آن را در برابر عالم مقال زبانی قرار می‌دهد. حق‌شناس معتقد است زبان و ادبیات موضوعی یکسان دارند؛ اما برخوردی که این دو مقال با هستی دارند برخوردی یگانه نیست: زبان در محدوده نظام زبان (Language System) با هستی و ادبیات ضرورتاً در محدوده دو نظام: یکی نظام زبان و دیگری نظام ادبیات با هستی برخورد می‌کند (حق‌شناس، ۱۳۷۰، ص. ۱۵). حق‌شناس نظام زبان را همان دستور زبان و نظام ادبیات را همان فنون ادبی می‌داند. وانگهی به باور حق‌شناس برخورد زبان با هستی که «بیش‌از هر چیز با ابزار حس، اندیشه و آزمون است»، «برون‌گرایانه، استوار بر منطق و هم‌راستا با هنجارهای زبان است» (همان، ص. ۱۵). برخورد ادبی با هستی که از رهگذر ابزار خیال و ابداع صورت می‌گیرد و حس و اندیشه و آزمون نیز آزادانه دست‌اندرکارند، درون‌گرایانه، منطقی‌گرایانه و ناهم‌راستا با هنجارهای زبان است. هدف از این برخورد نیز، کشف و بازسازی تصاویر هستی نیست؛ بلکه هدف، آفرینش جهان‌هایی دیگر است: جهان‌هایی نو، بی‌سابقه و خیالین» (حق‌شناس، ۱۳۷۰، ص. ۱۷). در نهایت حق‌شناس معتقد است برخورد زبانی و ادبی با هستی «گوشه‌هایی معین از یک جهان را تصویر می‌کنند» که وی آن جهان‌ها را به ترتیب، عوالم مقال زبانی (Linguistic Universe of Discourse) و عوالم مقال ادبی (Literary Universe of Discourse) می‌نامد (حق‌شناس، ۱۳۷۰، ص. ۲۰)؛ هم‌چنین، بنگرید به (حق‌شناس، ۱۳۸۲، ص. ۳۸-۴۴).

حال، چالش اصلی اینجاست که هوش مصنوعی و هوش انسانی چگونه با این دو مقال زبانی و ادبی کنار می‌آیند؟ به نظر می‌رسد هم هوش انسانی و هم هوش مصنوعی که برساخته هوش انسانی است می‌توانند راه‌هایی کارآمد برای برخورد با عالم مقال زبانی که برون‌گرایانه، استوار بر منطق و هم‌راستا با هنجارهای زبان است پیدا کنند. مسئله اصلی رویارویی هوش انسانی و هوش مصنوعی با عالم مقال ادبی است. متون ادبی و به‌طریق اولی متون شاعرانه از جمله پیچیده‌ترین و والاترین عالم مقال ادبی محسوب می‌شوند و به همین میزان که لایه‌لایه و پیچیده هستند کار ترجمه آنها نیز به زبانی دیگر مشکل‌آفرین جلوه می‌کند. با این حال از آنجاکه این عالم مقال ادبی با گفتمانی عاطفی و احساسی سر و کار دارد به نظر می‌رسد هوش انسانی که خود واجد این نوع هوش عاطفی و احساسی است بتواند راه‌هایی برای انتقال این ویژگی‌های عاطفی به زبانی دیگر پیدا کند، چنان‌که در ترجمه غزل‌واره شکسپیر به دست مترجمان انسانی دیدیم. با این حال پیش‌فرض غالب این است که چون هوش مصنوعی فاقد عاطفه و احساس است و درست‌تر اینکه بگوییم از کمترین میزان عاطفه و احساس انسانی برخوردار است، طبق قاعده باید عالم مقال ادبی و به‌ویژه گفتمان شاعرانه را که سرشار از زبانی احساسی و مبهم و گاه دو یا چندپهلوسست با سختی مضاعف به زبانی دیگر ترجمه کند. برای آنکه دریابیم در عمل هوش مصنوعی چگونه غزل‌واره شکسپیر را به فارسی ترجمه می‌کند. این غزل‌واره را با سه ابزار هوش مصنوعی گوگل ترنسلیت (Google Translate)، بات تلگرامی موسوم به چت جی‌بی‌تی و ام جی (Chat GPT & MJ) و تارنمای اوپن‌آی‌آ (Open AI) به فارسی ترجمه می‌کنیم.

چنان‌که از سه ترجمه پیداست هر سه ابزار هوش مصنوعی، کوتاه‌ترین اول را تا اندازه‌ای مفهومی ترجمه کرده‌اند: گوگل، عبارت all my eye را به «تمام چشمان من» و دو ابزار دیگر به «چشمان من» و «دیدگانم» برگردانده‌اند. هر سه، فعل جمله را به «دربرگرفتن»، «حکم‌فرمابودن» و «مالک‌بودن» ترجمه کرده‌اند. گوگل، اندکی دقیق‌تر و بسنده‌تر، اما دو ابزار دیگر روان‌تر و ادبی‌تر ترجمه کرده‌اند، به‌ویژه اینکه اوپن‌آی‌آ، به جای «چشمان» از واژه «دیدگان» استفاده کرده که بار ادبی و احساسی پررنگ‌تر دارد. گوگل، «بی‌درمانی گناه» را به اشتباه ترجمه کرده و گفته است و این گناه چاره‌ای نیست. دو ابزار دیگر دقیق‌تر

معادل‌یابی کرده‌اند «و برای این گناه هیچ درمانی نیست». شاید اگر هوش انسانی در مرحلهٔ موسوم به پسا- ویراستاری (post-editing) دخالت کند به این شیوه تصحیح کند «و این گناه را درمانی نیست». مترجمان انسانی پیش‌گفته این رباعی را این‌گونه ترجمه کرده‌اند:

خودپرستی چشم مرا خیره و روح مرا مسخره کرده و سخت در دل من جایگزین گردیده است و این دردی است درمان ناپذیر (ترجمه فرزاد، ۱۳۱۲، ص. ۱۲۴۳) با حفظ رسم‌الخط

خودبینی و خود خواهی چشم و دل مرا انباشته و مرا در میان گرفته است. برای آن چاره‌ای نمیدانم و دارویی نمیشناسم. (ترجمه موقر، ۱۳۱۷، ص. ۴۰۳) با حفظ رسم‌الخط

گناه خودپسندی بر دیدگان من، بر روح من، بر سراپای من استیلا یافته. چنان در دلم ریشه کرده که دارویی برای درمان این درد نمیابم. (ترجمه شفا، ۱۳۴۴، ص. ۱۰۴) با حفظ رسم‌الخط

گناه خود پسندی همهٔ چشمم، همهٔ روحم، همه اجزاء مرا مالک گشته و فراگرفته است برای این گناه هیچ چاره و درمانی نیست (ترجمه تفضلی، ۱۳۷۷، ص. ۱۰۴).

همه روح من و اندیشه‌ام، پوشیده دارد

گناه خود پسندی دیده‌ام پوشیده دارد

که این‌سان قلب بس رنجیده‌ام، پوشیده دارد

و درمانی نباشد بر گناه خودپسندی

(ترجمه مقدم، ۱۳۸۰، ص. ۹۸).

۱. گناه عشق به خویشتن چشمانم را مسخر کرده است

۲. و نیز تمام تن و جانم را و تمام اجزاء وجودم را

۳. و هیچ‌علاجی برای چنین گناهی نیست

۴. که در اعماق قلبم ریشه دوانده است (طیب‌زاده، ۱۳۹۶، ص. ۶۲).

در عین اینکه جز گوگل، دو ابزار دیگر، مصرع چهارم را با حرف نتیجه‌گیری «زیراکه» و «چون» شروع کرده‌اند که رباعی را مفهوم‌تر می‌کند، چنان‌که مترجمان انسانی نیز بیش‌وکم چنین کرده‌اند.

به همین ترتیب گوگل خط بعدی را این‌گونه ترجمه کرده: «آنقدر درون قلبم جا افتاده است» که دقیق نیست. دو ابزار دیگر، دقیق‌تر و نزدیک به معادل‌های هوش انسانی معادل‌یابی کرده‌اند؛ گرچه اوپن‌آی‌آ آورده: چون که درون قلبم ریشه دوخته است». در فارسی واژه «ریشه» با فعل «دوختن» نمی‌آید؛ بلکه با «دواندن» یا «گرفتن» همراه می‌شود. همچنین گوگل به تصور اینکه عبارت methinks، چون نشانهٔ سوم شخص دارد پس فعل سوم شخص است، آن را به «فکر نمی‌کند» برگردانده است که صحیح نیست. دو ابزار دیگر درست ترجمه کرده‌اند. طرفه اینکه بات تلگرامی صفت so gracious را با افزودن «یت» مصدرساز به «گرامیت» برگردانده است. دو ابزار دیگر به «مهربان» و «نیکوتر» برگردانده‌اند که هر دو صفت با صورت یا چهره باهم‌آیی (collocated) دارند و «نیکو» بار ادبی پررنگ‌تر دارد ... اوپن‌آی‌آ. به‌سان گوگل face را به «چهره» برگردانده که بار ادبی و عاطفی پررنگ‌تر از واژهٔ قاموسی «صورت» در معادل‌یابی بات تلگرامی دارد. هر سه ابزار هوش مصنوعی نتوانسته‌اند صنایع بدیعی موجود در خطوط بعدی را تشخیص دهند و از این‌رو نتوانسته‌اند این صنایع را به‌درستی معادل‌یابی کنند. در عین اینکه به‌سبب ابهامی که در این دو خط موجود است، هر سه ابزار به ذکر معنای تحت‌اللفظی واژگان اکتفا کرده‌اند. مترجمان انسانی این ابهام را برطرف کرده و هریک گرچه به‌طریقی متفاوت، این دو خط را مفهومی‌تر و گویاتر ترجمه کرده‌اند. با اندکی دقت در ترجمهٔ گوگل از بقیهٔ غزل‌واره درمی‌یابیم که گوگل ترجمه‌ای نزدیک به متن اصلی ارائه کرده و در معادل‌یابی واژگان و عبارات بیشتر به معنای اولیه و قاموسی واژگان نظر داشته تا معنای ثانویه و تلویحی؛ برای نمونه، glass

را به «لیوان» و antiquity را به «دوران باستان» برگردانده که صرفاً معنای اولیه و قاموسی این واژگان است. دو ابزار دیگر به «آینه» و «پیری» برگردانده‌اند که معادل اول، درست و دومی، نزدیک به معنای اصلی است. در مجموع از حیث بسندگی و پذیرفتگی ترجمه اوپن آی. نزدیک‌ترین به متن اصلی است. بات تلگرامی و گوگل در مرتبه دوم و سوم قرار دارند.

۵. تبیین یافته‌ها، نتایج و جمع‌بندی

حال، ضرورت دارد تبیین کنیم این نوع تحلیل و بررسی غزل‌واره که یکی از مصادیق مقال ادبی است چه چشم‌اندازی را پیش‌پای ترجمه‌گری متون ادبی و به‌طریق اولی، ترجمه‌گری شعر ترسیم می‌کند و چه تبعاتی بر این نوع ترجمه‌گری هوش انسانی و مصنوعی مترتب است؟ چنان‌که نشان دادیم ترجمه‌گری متون ادبی به‌سبب ویژگی‌های خصیصه‌نمای متون ادبی نوعی خاص از ترجمه‌گری است که استلزام‌ها و محدودیت‌های خاص خود را دارد. حال، هنگامی که پای ترجمه متون شاعرانه به میان می‌آید، فرایند ترجمه‌گری اندکی خاص‌تر می‌شود. در این میان، یافت می‌شوند برخی شاعران که هم در دوره زمانی حیات خود و هم در سده‌های متعاقب دارای ویژگی‌های سبکی خاص در کاربست زبان به‌شمار می‌آیند. ویلیام شکسپیر از جمله این شاعران است که به‌سبب ویژگی‌های خصیصه‌نما در زمره شاعران ادبیات جهان قرار دارد و آثارش به زبان‌های مختلف جهان ترجمه شده است. از ترجمه آثار شکسپیر به زبان فارسی بیش از یک‌صد سال می‌گذرد و در این میان عمده آثار نمایشی و غیرنمایشی وی به فارسی و گاه به دست چند مترجم ترجمه شده است. غزل‌واره‌های شکسپیر در کنار دو اثر دیگر از جمله دو منظومه ونوس و آدونیس و تجاوز به لوکرس و ققنوس و قمری و شکایت عاشق از جمله آثار غیرنمایشی شکسپیر به‌شمار می‌آیند که به مباحث و مسائل گوناگون دامن زده‌اند. تاکنون چند مترجم ایرانی غزل‌هایی از این شاعر را به فارسی برگردانده‌اند که از ۱۳۱۵ ه. ش به‌طور پراکنده در مجلات ادواری یا در قالب کتاب منتشر شده‌اند. به‌تازگی امید طیب‌زاده، ترجمه‌ای فارسی از همه غزل‌واره‌ها به دست داده است. به نظر می‌رسد بتوان با بررسی غزل‌واره‌های شکسپیر به راهکار یا راهکارهای مترجمان دست یافت. در این میان به نظر می‌رسد با پیشرفت‌های خیره‌کننده‌ای که در فناوری هوش مصنوعی صورت گرفته است برخی ابزارهای الکترونیکی به بازار راه پیدا کرده‌اند که ممکن است برای مسائل مرتبط با مطالعات ترجمه و به‌طریق اولی مطالعات ترجمه ادبی چالش‌برانگیز و جذاب باشد. از این‌رو نگارنده به مناسبت انتشار برگردان فارسی غزل‌واره‌های شکسپیر تصمیم گرفت یکی از غزل‌واره را که چندین مترجم آن را ترجمه کرده بود برای بررسی راهکارهای ترجمه بررسی و تحلیل کند. در عین حال به‌سبب ورود تازه‌هنگام برخی ابزارهای ترجمه ماشینی از جمله گوگل ترنسلیت و به‌ویژه اوپن آی. موسوم به چت‌جی‌بی‌تی به نظر می‌رسد برای ترجمه‌گری متون شاعرانه چالشی تازه به‌شمار آید.

چنان‌که تبیین شد مترجمان انسانی هر یک به‌طریق خاص غزل‌واره ۶۲ شکسپیر را به فارسی برگردانده‌اند که به نظر می‌رسد متغیر زمان تفاوت معناداری را در نوع و کاربست شگرد ترجمه این غزل‌واره ایجاد نکرده باشد؛ به دیگر سخن، بازه زمانی یک‌صد سال خیلی تفاوت معناداری را در نوع ترجمه‌گری مترجمان انسانی نشان نداد، هرچند هنگامی که از اولین ترجمه‌ها که از آن فرزند و موفر هستند به ترجمه‌های میانی که از آن شفا هستند، پیش می‌آیم ترجمه غزل‌واره از بسندگی و پذیرفتگی بیشتری برخوردار می‌شود. فرزند ترجمه‌ای روان و موفر ترجمه‌ای به‌نسبت آزادانه‌تر از غزل‌واره ارائه می‌کنند. باین‌حال شفا می‌کوشد ترجمه‌ای وفادار به مضمون غزل‌واره ارائه کند. هر سه مترجم کوشش نمی‌کنند که شکل غزل‌واره را به فارسی برگردانند و فقط به انتقال معنای شعر به زبان منشور اکتفا می‌کنند. چهار دهه پس از ترجمه شفا، تفضلی می‌کوشد ترجمه‌ای به‌نسبت دقیق و منشور از گزیده‌ای از غزلیات شکسپیر ارائه کند. باین‌حال، به‌نام به صرافت می‌افتد چندسال پس از تفضلی ترجمه‌ای موزون و مقفی، اما تقریباً نادقیق از گزیده‌ای از غزل‌واره‌ها ارائه کند. البته در این میان برخی مترجمان و

شاعران نیز می‌کوشند غزل‌واره‌هایی را از شکسپیر به صورت پراکنده در نشریات ادواری چاپ کنند. با این حال در نیمه دوم دهه ۹۰ شمسی طیب‌زاده به صرافت می‌افتد همه غزل‌واره‌ها را به تبعیت از دو اصل بسندگی و پذیرفتگی به فارسی برگرداند که تا به اندازه بسیار در این زمینه موفق عمل می‌کند. در اینجا چند مسئله پیش‌پای مترجمان ادبی و به‌ویژه مترجمان شعر قرار می‌گیرد که در نوع خود چالش‌برانگیزند: اگر شعر ترجمه‌پذیر است، آیا آن را باید به شعر برگرداند یا به نثر یا به هر دو؟ ملاک برگرداندن شعر چیست: آیا ملاک، توجه به ویژگی‌های صوری و زبانی است یا ویژگی‌های محتوایی؟ اگر توجه به ویژگی‌های صوری و زبانی است، چگونه ممکن است یک شعر را از یک زبان به زبانی دیگر برگرداند با توجه به اینکه زبان‌ها از حیث صورت و ساختار با یکدیگر یکسان نیستند؟ از یک سو اگر این صورت و ساختار که کلیت / یا شکل اثر ادبی را ایجاد می‌کند، به زبانی دیگر، به سبب جبر زبانی انتقال نیابد آیا بخشی مهم از شعر که همان شکل است از دست نمی‌رود؟ از دیگر سو، اگر توجه به محتوا باشد محتوای بدون شکل را چه لزومی دارد شاعر در قالب شعر بسراید و می‌تواند آن را به نثر بنویسد یا به شکل نمایش درآورد؟ خب با فرض اینکه مترجمان انسانی بتوانند برای این مسائل راه‌حلی ارائه کنند با ترجمه‌های مبتنی بر هوش مصنوعی چه باید کرد؟ ابزارهای هوش مصنوعی به طرز روزافزون در حال انتشار هستند و گویی گریزی و گزیر نیز از آنها در اختیار نباشد. آیا به‌راستی می‌توان در ترجمه متون ادبی، هوش مصنوعی را جایگزین هوش انسانی کرد؟ آیا به‌تمامی می‌توان به ترجمه‌های هوش مصنوعی اعتماد کرد؟ آیا ترجمه‌های مبتنی بر هوش مصنوعی به هوش انسانی در مرحله پساویراستاری نیاز دارند یا ندارند؟ مسائل و چالش‌های پیش‌روی ترجمه‌گری از رهگذر هوش مصنوعی کدام است؟ پرداختن به این مسائل خود به بحثی جداگانه نیاز دارد، اما در ارتباط با ترجمه‌ای که هوش مصنوعی از غزل‌واره شکسپیر ارائه کرد چند نکته شایان ذکر است. چنان‌که دیدیم ابزارهای مختلف هوش مصنوعی ترجمه‌های یکسان و یک اندازه از غزل‌واره به دست ندادند و هریک به فراخور امکاناتی که بدان مجهز شده بود کوشیدند غزل‌واره را به فارسی ترجمه کنند. گوگل با اینکه گفته‌شده پیشرفت‌های زیادی به دست آورده در عمل خیلی در ترجمه غزل‌واره موفق نبود و ترجمه‌ای تقریباً نزدیک به متن اصلی و تحت‌اللفظی به دست داد و در برگردان واژگان و عبارات بیشتر به معنای اولیه و قاموسی نظر داشت تا به معنای ثانویه و تلویحی. در برابر، دو ابزار دیگر ترجمه‌ای دقیق‌تر و نزدیک‌تر به هوش انسانی از غزل‌واره ارائه کردند. ترجمه‌ای که بات تلگرامی ارائه کرد از ترجمه گوگل کامل‌تر و روان‌تر، اما از ترجمه اوپن‌آی‌آ، ناکامل‌تر و نادقیق‌تر بود. در عین اینکه دو ابزار بات تلگرامی و اوپن‌آی‌آ که ظاهراً دو ابزار با خاستگاهی یکسان هستند به سبب برخورداری از برنامه‌ریزی مختلف غزل‌واره را به یکسان ترجمه نکردند. در این میان، ترجمه اوپن‌آی‌آ، ترجمه من حیث‌المجموع نزدیک‌تر به ترجمه هوش انسانی و حتی در پاره‌ای مواقع ترجمه‌ای ادبی‌تر بود. شاید براین اساس بتوان آن پیش‌فرض اولیه را مبنی بر اینکه هوش مصنوعی نمی‌تواند متون ادبی را به سبب برخورداری از عاطفه و احساس به کارآمدی ترجمه کنند تا اندازه زیاد به چالش کشاند و حتی شاید بتوان ادعا کرد آن فرض تا اندازه‌ای ابطال‌پذیر است، چه اوپن‌آی‌آ نشان داد به سبب برخورداری از الگوریتم‌های پیچیده‌تر به گونه‌ای تنظیم شده که بتواند معادل‌هایی ادبی‌تر برای برخی واژگان دست‌وپا کند؛ برای نمونه «چهره» به جای «صورت»، یا «نیکوتر» به جای «مهربان» یا «گرامیت» در دو ابزار دیگر. همچنین این ابزار نشان داد از خطوط آخر غزل‌واره برخلاف دو ابزار دیگر برداشت دقیق‌تر دارد و قادر است ترجمه‌ای مفهوم‌تر ارائه کند. با این همه، بحث برگردان یکی دو کیفیت متون ادبی از جمله صدا و لحن گوینده همچنان مسئله‌ساز است. نگاهی کلی به ترجمه‌های غزل‌واره نشان می‌دهد ترجمه‌های ماشینی نتوانسته‌اند آن‌گونه که شایسته است لحن غمگنامه و حسرت‌بار گوینده شعر را که بر ایام از دست‌رفته جوانی حسرت می‌خورد در ترجمه بازآفرینی کند. با این حال پرداختن به چالش‌های پیش‌پای ترجمه‌گری هوش انسانی و مصنوعی نیاز به مجالی فراخ‌تر دارد که نگارنده امیدوار است بتواند بدان پردازد.

منابع

- ابجدیان، امراله (۱۳۸۷). *تاریخ ادبیات انگلیس*، (ج. ۳: ادبیات رنسانس (بجز نمایشنامه)). دانشگاه شیراز.
- ابراهیمی، عباس (۱۳۸۰). نگاهی تازه به دو ترجمه فارسی یک غزل‌واره از شکسپیر. *مجله دانشکده ادبیات اصفهان*، (۲۵) و (۲۶)، ۱۶۸-۱۵۷. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/41916>
- تفضلی، تقی (۱۳۷۷). *غزل‌های عاشقانه ویلیام شکسپیر*. نشر ویدا.
- حسینی، مصطفی (۱۳۹۶). شکسپیر در آینه غزلیاتش. *مجله ایرانشهر*، ۲ (۳)، ۷۹-۸۵. <https://www.academia.edu/36138963>
- حری، ابوالفضل (۱۴۰۰). *درسنامه ترجمه متون ادبی*. ترجمه پژوهان.
- حق شناس، علی محمد (۱۳۷۰). *عوامل مقال در زبان و ادبیات: یک راز جاودانگی آثار ادبی*. در کتاب *مقالات ادبی، زبان‌شناختی*. نیلوفر.
- حق شناس، علی محمد (۱۳۸۲). *مرز میان زبان و ادبیات کجاست؟*. کتاب ماه ادبیات، (۶۵ و ۶۶)، ۳۸-۴۹. <https://ensani.ir/fa/article/237300>
- سعیدپور، سعید (۱۳۷۷). *از شکسپیر تا البوت*. نشر آتیه.
- شفا، شجاع‌الدین (۱۳۴۴). *منتخبی از زیباترین شاهکارهای شعر جهان*. ابن سینا.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۹۰). *با چراغ و آینه: در جستجوی ریشه‌های تحول شعر معاصر ایران*. سخن.
- شکسپیر، ویلیام (۱۳۹۶). *غزل‌واره‌ها* (ترجمه و تفسیر امید طیب‌زاده). نیلوفر.
- صالحی، نرگس، طالبیان، یحیی، و حاجی‌آقا بابایی، محمدرضا (۱۴۰۱). نقد بلاغی؛ چیستی و روش‌ها. *فنون ادبی*، (۱) ۱۴، ۳۵-۵۲.
- <https://doi.org/10.22108/liar.2021.130299.2054>
- فرزاد، مسعود (۱۳۱۲). *از تغزلات شکسپیر*. *مجله مهر*، (۶)، ۴۶۹.
- <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/352147>
- مقدم، بهنام (۱۳۸۰). *غزل‌های شکسپیر* (شرح اشعار از محمد همایون فر). انتشارات نقش و نگار.
- موقر، مجید (۱۳۱۷). *غزلیات شکسپیر*. *مجله مهر*، (۵)، ۴۱۲-۴۱۳.
- <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/305576>

References

- Abjadiyan, A. (2008). *A History of English Literature*. (Vol. 3: Renaissance Literature (Except Drama)). Shiraz University. [In Persian].
- Constantine, P. (2019). Google translate gets voltaire: literary translation and the age of artificial intelligence. *Contemporary French and Francophone Studies*, 23(4), 471-479. <https://doi.org/10.1080/17409292.2019.1694798>
- Ebrahimi, A. (2001). A Fresh Look at Two Persian Translations of a Sonnet by Shakespeare. *Journal of Isfahan University Literature Faculty*, (25&26), 157-168. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/41916> [In Persian].
- Farzad, M. (1933). Translation of Shakespeare's Sonnets. *Mehr Magazine*, (6), 469. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/352147> [In Persian].
- Haghshenas, A. (1991). The worlds of essay in language and literature: a secret to the immortality of literary works. In *Literary Essays, Linguistics* (pp. 13-24). Niloufar. [In Persian].
- Haghshenas, A. (2003). Where is the border between language and literature?. *Book of the Month of Literature*, (65&66), 38-49. <https://ensani.ir/fa/article/237300> [In Persian].
- Horri, A. (2021). *Literary Translation as Process: A Course book*. Pazhouhan Publications. [In

- Persian].
- Hosseini, M. (2017). Shakespeare in the Mirror of his Sonnets. *IranShahr Magazine*, 2(3), 79-85 <https://www.academia.edu/36138963> [In Persian].
- Matusov, E. (2019). *The challenges of using neural machine translation for literature*. European Association for Machine Translation.
- Moghadam, B. (2001). *Shakespeare's Sonnets* (Explanations of Poems by M. Homayoun Far). Naghsh-o-Negar Publications. [In Persian].
- Movaqqar, M. (1938). Shakespeare's Sonnets. *Mehr Magazine*, (5), 412-413. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/305576> [In Persian].
- Nida, E., & Taber, C. (1969). *The theory and practice of translation*. Brill.
- Saeedpour, S. (1998). *From Shakespeare to Eliot*. Atieh Publishing. [In Persian].
- Salehi, N., & Talebian, Y., & Haji Aghababaei, M. (2022). Rhetorical Criticism: Definition and Methods. *Literary Arts*, 14(1), 35-52. <https://doi.org/10.22108/liar.2021.130299.2054> [In Persian].
- Senna, C. (2000). *Shakespeare Sonnets*. Cliffs Notes.
- Shafiei Kedkani, M. (2011). *With a mirror and a lamp: in search of the roots of contemporary iranian poetry*. Sokhan. [In Persian].
- Shakespeare, W. (217). *Sonnets* (Translation and Interpretation by O. Tabibzadeh). Niloufar. [In Persian].
- Shafa, S. (1965). *Selection of the most beautiful masterpieces of world poetry*. Ibn Sina. [In Persian].
- Tafazzoli, T. (1998). *William Shakespeare's love sonnets*. Nashr-e-Vida. [In Persian].
- Wang, L. (2023). The impacts and challenges of artificial intelligence translation tool on translation professionals. In *SHS Web of Conferences* (Vol. 163, p. 02021). EDP Sciences. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202316302021>

